

Karel IV. a čeština

Jiří Hasil

ABSTRACT:

Charles IV and the Czech Language. The text focuses on different aspects of the relation of Charles IV of Luxembourg, Holy Roman Emperor and King of Bohemia, to the Czech language and other languages. As is well known, Charles IV mastered German, Czech, French, Italian and Latin, in both oral and written forms. He was also the author of many literary works (autobiography, legend, parts of chronicles, legal literature). In the Golden Bull (the constitution of the Holy Roman Empire), Charles IV set the Czech language as one of the three official languages of the Empire (together with German and Italian), promoted literature written in Czech and initiated the creation of Klaretovy slovníky. He sponsored the foundation of the Emmaus Monastery in Prague and its scriptorium, where numerous texts in Old Slavonic were created.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEY WORDS:

čeština, jazyk, Karel IV., království, latina, němčina, slovenština
Charles IV, Czech, German, kingdom, language, Latin, Slavonic

V pátek 14. května 1316 se na Starém Městě pražském (pražský královský hrad byl po požáru neobyvatelný) kolem šesté hodiny ranní narodil královským manželům Janu Lucemburskému a Elišce Přemyslovně syn. Byl jejich již třetím dítětem v pořadí, ale prvorozeným synem. Dítě bylo pokřtěno 30. května téhož roku jménem Václav, a jak uvádí Božena Kopičková (2003, s. 78), „stalo se tak ve Svatovítském chrámu, kde ho pokřtil mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu za asistence trevírského arcibiskupa Balduina, pražského biskupa Jana IV. z Dražic a jeho světícího biskupa Heřmana Prizrenského“. Hosté pozvaní na křtiny představovali výkvět tehdejší Evropy a reprezentovali kulturu západní Evropy a kulturu domácí, středoevropskou.

Z malého Václava se po složitých životních peripetiích stal jeden z nejvýznamnějších mužů Evropy 14. století a bezpochyby jeden z nejvýznačnějších českých panovníků, který se zapsal do dějin pod jménem Karel IV.¹ Vládl nejen v českém království, byl i králem a později císařem Svaté říše římské, korunovaným králem lombardským a arelatským, markrabětem moravským a hrabětem lucemburským. Právem v roce 2016 celá Česká republika slavila celou řadou společenských, politických i vědeckých akcí sedmisté výročí jeho narození.

Jako sedmiletého chlapce odvezl Jan Lucemburský svého prvorozeného syna do Francie ke dvoru krále Karla IV. Sličného nejen na vychování, ale čekala jej zde i svatba. Nevěstou byla Blanka (pokřtěná Markéta), dcera hraběte Karla z Valois, sestra budoucího francouzského krále Filipa VI. Sňatek se odehrál 15. května 1323 v Paříži se svolením papeže Jana XXII. Václav-Karel vyrůstal na dvoře francouzského krále a dostalo se mu zde vynikajícího vzdělání (poslouchal i přednášky na pařížské uni-

1 Jméno Karel přijal ve Francii při biřmování.

verzitě Sorbonně), v jeho době mezi vládci zcela neobvyklého. V roce 1333 se konečně vrátil do Čech jako markrabě moravský a později mladší král. To už měl za sebou zkušenost z pobytu v Lucembursku a především v severní Itálii, kde hájil lucemburské zájmy. Roku 1346 byl zásluhou svého otce zvolen králem Svaté říše římské a po smrti Jana Lucemburského, který padl 26. srpna 1346 v bitvě u Kresčaku (město Crécy-en-Ponthieu v Pikardii na severu Francie), se stal i králem českým. Byl tak prvním českým panovníkem, který zároveň vládl i ve Svaté říši římské. Roku 1355 získal titul císaře Svaté říše římské, korunován císařem byl o Velikonocích tohoto roku v chrámu sv. Petra v Římě. Zemřel ve věku 62 let v Praze 29. listopadu 1378. Pohřben byl v katedrále sv. Víta na Pražském hradě, kterou sám se svým otcem na místě staršího románského kostela založil.

Jaký byl vztah Karla IV. k českému jazyku? Který z jazyků můžeme považovat za jeho jazyk rodný (mateřský)? A kolik jazyků Karel IV. ovládal? Pokusme se najít alespoň letmé odpovědi na tyto otázky.

O rodném jazyce Karla IV. můžeme pouze spekulovat. Nejen proto, že o této problematice historické prameny v podstatě mlčí, ale i proto, že chápání národa (a tedy i rodného jazyka) se ve středověku podstatně lišilo od chápání našeho. Proto ani otázka, zda byl Čechem, či Němcem, není zcela na místě a na základě našich dnešních kritérií na ni nelze odpovědět.

Navíc je třeba si uvědomit, že se Karel sice narodil do české královské rodiny, ale jak Přemyslovci, tak Lucemburkové byli, řečeno dnešní terminologií, kosmopolitní. Karlův otec Jan byl Lucemburk. Jeho otcem byl Jindřich VII. Lucemburský a matkou Markéta Brabantská. Karlova matka Eliška pocházela z české přemyslovské dynastie. Jejím otcem byl Václav II. a matkou Guta Habsburská. Václav II. pocházel z manželského svazku Přemyslovce Přemysla Otakara II. a Kunhuty Uherské, jejímž otcem byl Rostislav Haličský a ona sama se narodila v Kyjevě.²

Položme si poněkud laicky formulovanou otázku: Jakým jazykem se mluvilo „doma u Lucemburků“? Česky? Francouzsky? Německy? Nějak jinak? Odpovědět si můžeme pouze hypoteticky, ale s jistou dávkou oprávněnosti. Pravděpodobně spolu Jan Lucemburský a Eliška Přemyslovna komunikovali německy. Oba dva totiž němčinu ovládali.³ Postavení němčiny u českého dvora „bylo už ve 13. století významné, stejně tak jako v patricijské vrstvě většiny měst. Čeština byla v této době záležitostí jednak širokých vrstev českého vnitrozemí, jednak velké a drobné šlechty“ (Skála, 1981, s. 75). Eliška nepochybně ovládala i češtinu, kterou jako česká královna potřebovala v kontaktech se šlechtou i poddanými a služebnictvem. Jakým jazykem ale mluvila na své děti?

V této souvislosti si musíme uvědomit ještě další okolnosti. Za prvé, „urozené matky odkládaly novorozeňata asi po uplynutí šestinedělí do péče kojných a chův obvykle na rok až na dva roky“ (Kopičková, 2003, s. 73). Potom výchovu dětí přebírali vychovatelé a vychovatelky. Velmi často také děti odcházely ještě před desátým rokem svého věku na vychování do rodin svých budoucích manželů. Za druhé, je

2 Karlův rodokmen viz např. u Royta (2016, s. 182–183).

3 Je známo, že Eliščin otec, český král Václav II., ač analfabet, skládal jednoduché německé milostné verše.

třeba si připomenout konkrétní události v rodině Jana Lucemburského. Na základě tzv. Loketských událostí⁴ v lednu 1319 byl malý princ Václav na základě rozhodnutí svého otce navždy odloučen od matky. Svou matku Elišku Přemyslovnu tedy naposledy spatřil ve věku tří let.

Je více než pravděpodobné, že od útlého věku byl Václav-Karel vychováván německy a česky. Po odchodu do Francie česky i německy mluvit zapomněl a musel se těmto jazykům později znovu učit. Svůj návrat do Čech popsal Karel IV. ve svém vlastním latinsky psaném životopise, později nazvaném *Vita Caroli*, takto:

Potom dorazili jsme do Čech, kde jsme nebyli již jedenáct let. I zvěděli jsme, že před několika lety matka naše Eliška zemřela. [...] A tak přišedše do Čech jsme nenalezli ani otce, ani matky, ani bratra, ani sester, ani nikoho známého. Také řeč českou jsme úplně zapomněli, jíž však jsme se znova naučili, takže jsme jí mluvili i rozuměli jako každý jiný Čech. Z boží milosti pak jsme znali psáti i mluvit nejen česky, ale i francouzsky, italsky, německy a latinsky, a to tak, že jedním jazykem jako druhým jsme dovedli čísti, psáti i mluvit (Karel IV., 2017).

Z výše uvedeného je patrné, že Karlův vztah k češtině byl podmíněn spíše racionálně než emocionálně. Podobně jako byl racionální i jeho vztah k matce, kterou téměř neznal, a k českému prostředí.

Do jakého prostředí se Karel IV. z ciziny vracel? Jaký byl Karlův vztah k české politické a kulturní tradici? Jiří Spěváček uvádí, že „Karel IV. si dobře uvědomoval, že do Čech přišel jako odchovanec francouzské politiky, naplněn politickými a církevně politickými představami, jež byly české politické reprezentaci, kterou tvořila část vyšší šlechty orientované dynasticky a vyšší duchovenstvo, z valné části cizí a nepatřily rozhodně k právě šťastným zkušenostem minulé politiky českého království. Proto se Karel doslova programově snažil zalíbit všemožným způsobem českým patriotům, jejich probouzejícímu se nacionálnímu citění“ (Spěváček, 1972, s. 309–310). Podle Spěváčka je „Karlovo přilnutí k české politické tradici a kultuře zcela uvědomělé, záměrné a souvisí přímo se základními rysy celé jeho politické koncepce. Lze tedy hovořit o Karlově zemském politickém patriotismu, který nemá s nějakým nacionálním citěním nic společného“ (*ibid.*, s. 310). Karel byl zároveň i přesvědčeným zastáncem křesťanského universalismu. A tyto postoje se v jeho politickém díle ústrojně prolínaly.

V Českém království v době Karla IV. — termín „doba Karla IV.“ už před časem zpochybnil Jiří Spěváček (*ibid.*, s. 299), hovoříme proto raději o 14. století — byla konsolidovaná feudální společnost s prosperujícím hospodářstvím. Od dob posledních Přemyslovců se zde rozvíjelo hornictví, těžba stříbra zajišťovala králi dostatek prostředků k uskutečňování aktivní zahraniční politiky, pražské groše byly jako platidlo uznávány po celé Evropě, města, hojně v té době zakládána, prosperovala a přinášela panovníkovi nemalý užitek. Přemyslovští panovníci se obklopovali německými rádci, v rámci tzv. kolonizace do země přicházelo velké množství německy hovořícího obyvatelstva, městský patriciát byl z velké části německý. Jan Lucemburský za své vlády toto bohatství značně ochudil a jeho syn se proto musel věnovat konsolidaci hospodářské situace

4 Nejpodrobněji Kopičková (2003) a také Spěváček (1979; 1982; 1994).

království. Hospodářský, politický a kulturní vývoj v českých zemích má podle J. Spěváčka od čtyřicátých let 14. století trvalý a prudký vzestup, dostatek základních rezerv i prostoru k relativně pozitivnímu vývoji, a to i přes určité náznaky krize (Spěváček, 1973, s. 147). Zdroj rozmachu české a nejen české kultury je nutno hledat v ekonomickém rozmachu „jevícím se v rychlém vzestupu měst, ve zvýšené populaci, výstavbě a výstavnosti domů, v dělbě práce v specializované cechovní výrobě, v růstu obchodu a mincovnictví, v dovršení kolonizace, v rozšíření pluhu a trvalém zakotvení trojpolního systému v zemědělství, v rozvoji rybníkářství, vinařství a pěstování chmele, v integračních snahách Karlových usilujících o zapojení českých zemí do ekonomického systému zemí římské říše, v celém tomto ekonomicko-sociálním pohybu, zajištěném pevnou státní organizací na základě nové politické koncepce českého státu, na instituci zemí České koruny“ (*ibid.*). Iniciátorem a tvůrcem těchto proměn byl sám Karel.

Česká šlechta ve 14. století akcentovala své češství a Karel tuto snahu akceptoval. Česká kultura (v zemském pojetí), ve svém celku trojjazyčná — latinská, německá a česká (se staroslověnským základem) —, se úspěšně rozvíjela. Její rozvoj byl dán nejen podmínkami ekonomickými a politickými, ale i rozvojem vzdělanosti české společnosti. Jak ukázal Jaroslav Porák, základy rozvoje vzdělanosti obyvatel českého království je třeba spatřovat již na konci 12. století, byla to především vzdělanost v latinském jazyce. Další rozvoj vzdělanosti a počátky vzdělanosti v jazyce českém vidíme ve století třináctém (Porák, 1981, s. 8–20). Porák vzrůstající počet české inteligence dokládá rostoucím počtem škol. V době Karlově bylo jen v Praze 25 škol (*ibid.*, s. 18).

Neobyčejným impulsem pro rozvoj vzdělanosti bylo i založení pražské univerzity, jež bylo, jak známo, dílem politického a diplomatického umu mladého Karla IV. Založení univerzity mělo pro další kulturní a vzdělanostní vývoj v českém království dalekosáhlý význam. Především proto, že vedlo k zásadní proměně českého školství. Jak uvádí Josef Peřina (2015–2016, s. 159): „[D]íky tomu, že správci škol prošli univerzitním vzděláním podléhali i nadále univerzitě, ocitlo se celé nižší školství pod její kontrolou.“ Růst počtu vzdělaných osob, nebo alespoň z dnešního hlediska gramotných, vede i k větší „spotřebě“ produktů duchovní kultury. Rozvoj české inteligence (šlechtické, ale především měšťanské) se stává rozhodujícím činitelem při vzniku písemnictví psaného českým jazykem (Porák, 1981, s. 17). Podle Poráka (*ibid.*) k tomu má i potřebné odborné předpoklady: „[J]e vzdělaná v latinské gramatice, poetice, rétorice apod., má i jisté postupně získávané zkušenosti ve složitějším a vybroušeném vyjadřování. A tito lidé za jisté společenské situace mohou začít psát česky, vytvářet české písemnictví a jeho produkty konzumovat, opisovat a šířit, jsou tedy oním zázemím a zdrojem tak rychlého a prudkého rozmachu národní literatury a národního jazyka od konce 13. století.“

Dokladem rozšíření češtiny i do oblasti administrativní jsou stále častější či převládající česky psané zápisy v městských knihách a v dalších dokladech administrativně právního charakteru. Tento jev lze pozorovat i v menších městech a na okraji českého jazykového území. Dokladem může být kupříkladu tzv. městská kniha litoměřická⁵ (Kocánová et al., 2006).

5 Jazykovým rozbohem latinských zápisů v této knize se zabývala Barbora Kocánová (2006, s. 55–60), rozbohem zápisů českých Karel Kučera (2006, s. 61–76) a rozbohem zápisů německých Helena Hasilová (2006, s. 77–86).

Karel IV. věnoval rozvoji české kultury a českého jazyka mimořádnou pozornost a sám tento rozvoj ovlivňoval jako autor, mecenáš, donátor a podporovatel. Literární tvorbě Karlovi nejnověji věnoval pozornost Josef Peřina (2015–2016) či Jaroslav Čechura (2015). Josef Peřina (2015–2016, s. 157) dokládá, že celá literární tvorba Karlova je ovlivněna jeho zkušenostmi francouzskými a italskými, kontakty s italskými humanisty a nese „řadu humanistických a renesančních rysů“.

Nejznámějším Karlovým dílem se stal jeho latinsky psaný vlastní životopis, později nazvaný *Vita Caroli* (Život Karlův). Prvních 14 kapitol je psaných v ich-formě, šest následujících ve třetí osobě. Životopis se soustřeďuje především na Karlovo italské dobrodružství a končí rokem 1346. Jde o „pozoruhodný literární útvar pozdního středověku, představující snad poněkud nadneseně politické memoáry, které plnily současně jak apologetickou, tak propagační funkci“ (Čechura, 2015, s. 179). Čechura dokládá, že Karel svůj životopis koncipoval tak, aby dosáhl širšího ohlasu, což dokládá jeho překlad z latiny do češtiny, který byl pořízen ještě za Karlova života. Záhy následoval překlad do němčiny a nový, dokonalejší překlad do češtiny (*ibid.*, s. 180).

Jakýmsi pokračováním životopisu jsou jeho latinsky psané *Moralitates* (Mravní naučení), určené snad jeho nejstaršímu milovanému synovi Václavovi, ale opět přesahující toto určení. Jde o soubor etických zásad, které „měly napomáhat člověku k lepšímu, jemnějšímu a dokonalejšímu způsobu života ve smyslu středověkého pojetí zbožnosti“ (Čechura, 2015, s. 180).

Karlovým posledním vlastním literárním dílem je tzv. *Knížecí zrcadlo*, obsahující dva dopisy, v nichž předává rady svému synovi Václavovi jako svému nástupci na obou trůnech. Vyzývá ho „k zachování křesťanských ctností, ale především pak k získání všech potřebných vladařských schopností a dodržování panovnických povinností, z nichž významné místo přičítal péči o všechny stavy včetně těch nejnižších s odůvodněním, že panovníkova funkce zavazuje všimnout si jejich problémů a strážnit a odstraňovat je“ (Peřina, 2015–2016, s. 158).

V neposlední řadě je Karel IV. autorem latinské *Legendy o svatém Václavu*, jež představuje vrcholné dílo pozdně středověké legendistické tvorby věnované tomuto světcovi. Karel zde akcentuje především přemyslovské tradice své vlastní vlády, proto se toto dílo stalo i součástí kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína, „byla tak zdůrazněna její politická funkce“ (Čechura, 2015, s. 177).

Pozoruhodné místo v králově literární tvorbě zaujímají díla, která můžeme zařadit mezi právníckou literaturu. Jsou jimi — opět latinsky psaná — díla, kupříkladu: *Řád korunování českého krále*, *Řád práva zemského* a *Majestas Carolina*. Přiřadit k nim můžeme i Karlovu *Zlatou bulu*, jejíž ustanovení sám koncipoval. „Samy zvolené žánry, životopis, moralizující naučení a právní spisy, plně odpovídají požadavkům humanistické estetiky,“ konstatoval Josef Peřina (2015–2016, s. 158).

Karel IV. byl aktivním iniciátorem a mnohdy i aktivním spoluautorem historické literatury. Stál u zrodu celé řady kronikářských děl. Kroniky Františka Pražského, Beneše Krabice z Weitmile a Kronika Neplachova Karlovy představy „plně neuspokojily“ (Peřina, 2015–2016, s. 158). Panovník proto pozval ke svému dvoru italského humanistu, mnicha Giovanniho Marignolu, aby sepsal české dějiny v kontextu dějin evropských. Ale ani tento pokus nedopadl podle Karlových představ, Marignola, jak se ukázalo, neměl nejmenší ponětí o českých dějinách. I proto Karel pověřil Přibíka Pulkavu z Ra-

denína, aby sepsal novou kroniku. Sám Karel se na jejím vzniku aktivně podílel, „neboť kronikáři nechal zpřístupnit královský archiv a text osobně upravoval a korigoval. Kronika se tak stala oficiálním dějepisným dílem“ (Peřina, 2015–2016, s. 159). Dílo mělo „obsahovat jen to, co pravé a jisté jest“ (Čechura, 2015, s. 174), a akcentovat určité, pro Karlovo pojetí českých dějin klíčové momenty — význam Velké Moravy včetně Cyrila a Metoděje či historii Braniborska, jež se stalo za Karlovy vlády součástí zemí Koruny české (*ibid.*). Kronika je dovedena pouze do roku 1330 a její literární zpracování, jak konstatuje Jaroslav Čechura, není příliš kvalitní. Pulkavova kronika byla brzy přeložena do češtiny a zpřístupněna širšímu okruhu čtenářů (Peřina, 2015–2016, s. 159).

Karel IV. byl i podporovatelem překladové literatury. Touto činností docházelo nejen k obohacování žánrové i tematické pestrosti literatury dostupné českému čtenáři či posluchači, ale i k obohacování samotného českého jazyka.⁶ Jak uvádí František Kavka (1993, s. 103), „v překládání do češtiny působil jako organizátor sám arcibiskup Arnošt z Pardubic“. Do českého prostředí se nově dostávají stěžejní díla západoevropské literatury a dochází zde i k proměně tradičních žánrů, např. legendy a rytířského eposu. Do češtiny je ve 14. století přeložena kupříkladu *Legenda o svaté Kateřině* a eposy *Tandariáš a Floribella* a *Tristram a Izalda*, které se staly oblíbenou četbou gramotné české společnosti. Na významu těchto překladů nic nemění fakt, že šlo spíše o volné adaptace původního textu než o přesné překlady. Významným se stal i český překlad italského humanistického díla *Gesta romanorum* (Povídky římské), jenž zapůsobil i na původní českou tvorbu, stejně tak jako tvorba Giovanniho Boccaccia a Geofreyho Chaucera (Peřina, 2015–2016, s. 160). A opomenout nelze ani český překlad německy psaného díla *Ackerman aus Beheim*.⁷

Mimořádnou pozornost si zasluhují překlady náboženských a biblických textů, které Karel IV. podporoval a inicioval. Je třeba zmínit v této souvislosti Karlovu podporu církevního hnutí *Devotio moderna* (Nová zbožnost) a povolání reformního kazatele, Husova předchůdce, Konráda Waldhausera do Prahy. „Hnutí kromě reformních myšlenek zdůrazňujících vnitřní opravdovost víry, návrat k apoštolskému způsobu života a následování Kristovy pokory požadovalo i větší zapojení laiků do praxe církevní komunity. Kladlo proto důraz na širší využití duchovního zpěvu a uměleckých textů v národním jazyce jako doprovodných součástí liturgie, zejména pak při velkých svátcích a slavnostech“ (Peřina, 2015–2016, s. 163).

Z doby Karlovy pocházejí české překlady bible. Jak ukázal Jiří Marvan (2015a, s. 149), předcházely jim překlady evangeliářů. „Těžko je říci, od koho vyšla myšlenka k pořízení české bible a kdo rozdělil práci jednotlivým odborníkům. Můžeme však předpokládat, že se to dalo ve shodě se snahami Karla IV. o pěstování českého jazyka,“ soudí Vladimír Kyas (1981, s. 50). Pořízení překladu bible do národního jazyka v době

6 Připomeňme v této souvislosti, že ve 14. století na severu Itálie, pravděpodobně na Karlovu zakázku, byl pořízen italský překlad české Dalimilovy kroniky. Jeho rukopis byl bohatě ilustrován.

7 Toto první renesanční dílo německé literatury, jehož autorem je Jan ze Žatce (někdy uváděn i jako Jan z Teplé nebo Jan ze Šitboře — Johannes von Saaz, Johannes von Tepl), bylo sepsáno v Čechách až po Karlově smrti, koncem 14. století. Český středověký překlad je uváděn pod názvem *Tkadleček* a novověký jako *Oráč z Čech* nebo jako *Oráč a smrt*.

Karlově odporovalo zájmům církve, k jeho pořízení bylo třeba souhlasu císaře i papeže. Papež tento překlad povolil s vědomím, že ve střední Evropě na území Velké Moravy vznikl překlad do jazyka staroslověnského zásluhou svatých Konstantina (Cyrila) a Metoděje již v 9. století. „Zrod české bible v době Karla IV. by nebyl možný bez ‚ponorného proudu‘ slovenštiny,⁸ který byl přítomen ve 12. a 13. století v českých kostelích, kdykoliv se kázalo lidu v domácím jazyce“ (Marvan, 2014, s. 10). Karlovi překladatelé překládali „z tzv. pařížského exempláře latinské Vulgáty, který byl ve 13. století vzorným latinským textem pařížské univerzity“ (Kyas, 1981, s. 51). Překlad vznikl v padesátých a šedesátých letech 14. století a „v sedmdesátých letech pak došlo k prvním kaligrafickým opisům do kodexů, mezi které patřila i Bible drážďanská; z jiných kodexů té doby je zachováno jen několik zlomků“ (*ibid.*).

Činnost překladatelská, práce na překladech beletrie i biblických textů a i sama původní literární tvorba v českém jazyce, jakož i působení pražské univerzity vyvolaly potřebu rozšiřování české slovní zásoby. Současně tu byla i Karlova snaha „vybudovat souhrn dobového vědění ve formě lexikonu (dobové ‚encyklopedie‘), zahrnujícího pokud možno všechny vědecké, umělecké i ‚technické‘ obory spolu se sférou běžného života celé společnosti“ (Marvan, 2015a, s. 83). Karel soustředil tým několika desítek odborníků, do něhož patřil i on sám, ale kupříkladu i Arnošt z Pardubic, Jan Očko z Vlašimi a Jan ze Středy, dále opatovický opat Neplach, Karlův lékař Mistr Havel ze Strahova a další; tým vedl mistr Bartoloměj z Chlumce, zvaný Klaret (podrobněji viz Vidmanová, 1981, s. 144; Peřina, 2015–2016, s. 162; Marvan, 2015a, s. 83). Výsledkem jejich činnosti se stal postupně *Vokabulář* (nepřesně zvaný gramatický), *Bohemář* (stručnější verze *Vokabuláře*, pravděpodobně určená pro mladší studenty) a konečně *Glosář*, „který v téměř 3 000 verších (zachováno je jich 2 846) shrnuje dobové vědění — počet latinsko-českých hesel se blíží 7 000“ (Marvan, 2015a, s. 83). Dílo Klaretovo (sám Klaret je autorem několika dalších slovníků a literárních děl) představuje vrchol odborné literatury doby Karlovy.

Mimořádným zakladatelským činem Karlovým celoevropského významu bylo založení kláštera Na Slovanech v Praze zvaného Emauzy. Římský a český král Karel IV. vydal 21. listopadu 1347 zakládací listinu kláštera, odvolávaje se na papežský souhlas se založením kláštera ze dne 9. května 1346. Arcibiskup Arnošt z Pardubic formálně vykonal zakládací akt 14. prosince 1347. Ale až papežské stvrzení z 21. září 1348 znamenalo počátek právní existence kláštera (Benešovská — Kubínová, 2016, s. 12). Klášter byl zcela výjimečný tím, že byl osazen benediktinskými mnichy „hlaholáši“, které Karel IV. do Prahy povolal z Chorvatska. V Chorvatsku bylo v některých kláštřích papežem povoleno užívat při bohoslužbách západního ritu jazyka staroslověnského (dle Marvana slověnského) a užívat hlaholského písma.

V klášteře, kde byla sloužena bohoslužba v jazyce slověnském, vzniklo i skriptorium, v němž byly napsány mnohé knihy ve slověnském jazyce. Šlo jednak o opisy starších děl, které si mniši přinesli z Chorvatska, jednak o původní díla vzniklá Na Slovanech. „Na rozmnožení hlaholských rukopisů měl nemalou zásluhu sám Karel IV. poskytnutím finančních prostředků pro placeného písaře“ (Čermák, 2016, s. 32). Písař

8 Jiří Marvan odmítá zažitý termín staroslověňština a nahrazuje ho termínem slovenština: „Slovenština není stará, je stále přítomna“ (Marvan, 2015a, s. 142).

Jan tak dostával „ročně za svou práci 10 hřiven stříbra Karlovým rozhodnutím ze dne 26. 8. 1356“ (Pacnerová, 1975, s. 155). Spisy byly psány tzv. hranatou hlaholicí. Hlaholitě se též zabývali překladatelskou činností „pořizující překlady některých děl staročeské literatury do charvátské církevní slovanštiny“ (*ibid.*). Na počátku 15. století ve skriptorii kláštera Na Slovanech vznikl i staročeský překlad bible psaný hranatou hlaholicí. Zachoval se pouze její zlomek, jeho zkoumání se věnoval např. Vladimír Kyas (1975).

V klášteře Na Slovanech vznikla i druhá část tzv. *Remešského evangeliáře*, na který při korunovacích přísahali francouzští králové. První část jako domnělý rukopis sv. Prokopa (ve skutečnosti šlo o cyrilský rukopis ruského původu z druhé poloviny 11. století) klášteru daroval Karel IV. (Čermák, 2016, s. 32).

Pořízení slovenských či českých hlaholských textů bylo jistě nákladnou záležitostí, bylo jich užíváno v prostředí Emauzského kláštera, ale můžeme se důvodně domnívat, že čtenáře nalézaly i za branami kláštera. Dokládá to mimo jiné i přítomnost „marvanovského“ ponorného proudu slovenštiny existujícího v době Karlově a Karlovo vědomí významu slovenské a velkomoravské tradice pro země Koruny české.

Igor Němec shrnul význam českých textů psaných hlaholicí takto: „[N]a první pohled dost kuriózní jev — české texty psané hlaholicí — snad ani nelze lépe vysvětlit jinak, než že čeština považovaná za základní jazyk slovanský a hlaholice připisovaná prvnímu slovanskému překladateli bible byly ve vzájemném spojení předurčeny k zvláštnímu úkolu: k uskutečňování širšího náboženskovo-vzdělávacího programu mezi Slovaný“ (Němec, 1975, s. 165). Tuto úlohu slovenské tradice později potvrdil i Jiří Marvan (2015b).

Marvan (2014, s. 11) také napsal tato slova: „Již sám fakt solidarity mezi matkou slovenštinou a zdárnou dcerou češtinou potvrdil i císař Karel IV., když ustanovil češtinu (vedle italštiny a němčiny) hlavním jazykem své evropské říše a povolal dalmatské hlaholáše, aby svědčili o této odvěkosti češtiny skrze slovenštinu, stejně jako latina měla za úkol svědčit o odvěkosti italštiny. Slovenština se tím, díky češtině a jejímu monumentálnímu slovníkářskému dílu mistra Klareta, stala jednou z nejuznávanějších řečí Evropy, překonávajíc tak patrně poprvé ‚železnou oponu‘, která po staletí rozdělovala její západ a východ.“

Čeština byla „povyšena“ na úřední jazyk Svaté říše římské v roce 1356. Bezprostředně po své císařské korunovaci v Římě, která se odehrála na Velikonoce v roce 1355, nechal Karel IV. 10. ledna 1356 na říšském sněmu v Norimberku (Nürnberg) vyhlásit 23 článků a zbývajících osm potom 25. prosince 1356 na říšském sněmu v Méttách.⁹ Soubor těchto latinsky psaných článků byl opatřen zlatou císařovou bulou a vstoupil do historie jako *Zlatá bula Karla IV.* Byla to ve skutečnosti, řečeno dnešní terminologií, ústava Svaté říše římské a platila až do zániku tohoto státního útvaru v roce 1806. Kromě jiného také nově definovala vztah českého krále k říši a jeho postavení ve sboru kurfiřtů (volitelů říšského krále) a potvrzovala výjimečné a nezávislé postavení zemí Koruny české v rámci římské říše.

Pro postavení češtiny v říši je nejdůležitější článek XXXI, přijatý 25. 12. 1356 v Méttách, jenž nařizoval všem světským kurfiřtům a jejich potomkům, aby aktivně ovládali kromě němčiny i italštinu a češtinu, a v němž se praví:

9 Méty (Metz) jsou hlavním městem Lotrinska.

„Vznešená Svatá říše římská musí usměrňovat zákony i vládu národů lišících se mravy, způsobem života i jazykem, a proto je vhodné a podle soudu všech moudrých lidí prospěšné, aby se kurfiřti, pilíře a stěny této říše, vzdělávali v odlišnostech různých nářečí a jazyků, aby tak více lidí chápali a zároveň byli chápáni větším množstvím lidí a zároveň byli chápáni větším počtem těch, kteří pomáhají císařské Výsosti nést požadavky nesmírného množství lidí a kteří byli k péči o tyto věci určeni. Z tohoto důvodu stanovujeme, aby se synové a dědici či nástupci slavných kurfiřtů, rozumí se krále českého, falckraběte rýnského, vévody saského a markraběte braniborského, kteří budou pravděpodobně, jak lze předpokládat, obdařeni přirozenou znalostí německého jazyka, protože se mu budou učit od dětství, aby se tedy, počínaje sedmým rokem věku, začali vzdělávat v gramatice jazykem italským a slovanským (tj. českým), takže do čtrnácti let věku budou, podle milosti poskytnuté jim od Boha, těchto jazyků znali; tento úkol se, z řečených důvodů, nebude považovat jen za užitečný, nýbrž za zcela nezbytný, protože tyto jazyky je zvykem velmi často používat ku prospěchu a k potřebám Svaté říše římské a bývají jimi vyjadřovány záležitosti značně obtížné“ (Bláhová — Mašek, 2003, s. 306).

Češtině se tak dostalo výsadního postavení mezi evropskými jazyky, kromě němčiny a italštiny se tak čeština ve skutečnosti stala úředním jazykem Svaté říše římské, kterou můžeme s jistotou dávkou zobecnění pokládat za předchůdkyni dnešní Evropské unie. A *Zlatou bulu* můžeme považovat za první zákon, který nějakým způsobem uzákoňoval postavení českého jazyka, i když článek XXXI nebyl vždy plně uváděn v život. To, že *Zlatá bula* nebyla zákonem českého státu, ale na jejím významu nic neubírá, spíše naopak. Úředním jazykem českého státu (poprvé a naposledy; blíže viz Hasil, 2015–2016) se čeština stala přijetím zákona na ochranu češtiny až v roce 1615, jeho platnost ukončilo vydání *Obnoveného zřízení zemského* v roce 1627.

Karlova politika byla, řečeno slovy Marvanovými (2015a, s. 82), europeizační, a to i z hlediska jazykového. „Jazyková politika Karlova nebyla pouhou legislativou — jeho velikost, povznášející jej nad drtivou většinu vladařů soudobých, ale i pozdějších, se jeví v tom, že pro vybudování skutečně spisovné češtiny (a tedy slovanštiny), fungující na všech společenských úrovních a mající (jakkoli neplánované) důsledky normotvorné, podnikl i velmi praktické kroky — dokonce finanční —, především se však sám na jejich plánování a realizaci spolu se svými rádci zřejmě podílel“ (*ibid.*).

Karlův přínos pro rozvoj českého jazyka v rámci jeho doby a obou království je nesmírný. Jeho podrobnému výzkumu jsme však ještě i dnes mnoho dlužni.

LITERATURA:

BENEŠOVSKÁ, Klára — KUBÍNOVÁ, Kateřina (2016): Počátky kláštera a jeho architektura. In: Kateřina Kubínová (ed.), *Slovanský klášter Karla IV.: Zbožnost, umění, vzdělanost*. Praha: Artefactum, s. 11–25.

BLÁHOVÁ, Marie — MAŠEK, Richard (eds.) (2003): *Karel IV.: Státnické dílo*. Praha: Karolinum.

ČECHURA, Jaroslav (2015): *Karel IV.: Na dvořím trůně*. Praha: Rybka Publishers.

- ČERMÁK, Václav (2016): Hlaholské písemnictví. In: Kateřina Kubínová (ed.), *Slovanský klášter Karla IV.: Zbožnost, umění, vzdělanost*. Praha: Artefactum, s. 27–43.
- HASIL, Jiří (2015–2016): Čeština v zrcadle zákonů aneb Tři nevzpomenutá výročí. *Český jazyk a literatura*, 66(3), s. 111–115.
- HASILOVÁ, Helena (2006): Jazyk německých zápisů. In: Barbora Kocánová — Jindřich Tomas — Helena Hasilová — Karel Kučera (eds.), *Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemnosti městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, s. 77–86.
- KAREL IV. (2017): *Vita Caroli Online* [online]. Cit. 13. 6. 2017. Dostupné z WWW: <<http://texty.citanka.cz/karel4/vc1-8.html>>.
- KAVKA, František (1993): *Život na dvoře Karla IV.* Praha: Apeiron.
- KOCÁNOVÁ Barbora (2006): Jazyk latinských zápisů. In: Barbora Kocánová — Jindřich Tomas — Helena Hasilová — Karel Kučera (eds.), *Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemnosti městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, s. 55–60.
- KOCÁNOVÁ, Barbora — TOMAS, Jindřich — HASILOVÁ, Helena — KUČERA, Karel (eds.) (2006): *Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemnosti městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem.
- KOPIČKOVÁ, Božena (2003): *Eliška Přemyslovna: Královna česká 1292–1330*. Praha: Vyšehrad.
- KUČERA, Karel (2006): Jazyk českých zápisů. In: Barbora Kocánová — Jindřich Tomas — Helena Hasilová — Karel Kučera (eds.), *Městská kniha Litoměřic (1341)–1562 v kontextu písemnosti městské kanceláře*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, s. 61–76.
- KŮAS, Vladimír (1975): Problém české hlaholské bible. In: Jan Petr — Sáva Šabouk (eds.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha: Universita Karlova, s. 163–164.
- KŮAS, Vladimír (1981): Vznik staročeského biblického překladu. In: J. V. Černý (ed.), *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR: Mezinárodní vědecká konference pořádaná Univerzitou Karlovou v Praze k 600. výročí úmrtí Karla IV.*, 29. 11. – 1. 12. 1978: *Materiály ze sekce jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova, s. 8–20.
- ROŮT, Jan (2016): *Praha Karla IV.* Praha: Karolinum.
- SKÁLA, Emil (1981): Německý jazyk v českých zemích ve 14. století. In: J. V. Černý (ed.), *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR: Mezinárodní vědecká konference pořádaná Univerzitou Karlovou v Praze k 600. výročí úmrtí Karla IV.*, 29. 11. – 1. 12. 1978: *Materiály ze sekce jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova, s. 48–54.
- MARVAN, Jiří (2014): Jazyk — jeho český příběh aneb Letošní jubilea — slavená i utajená. In: Jiří Hasil — Milan Hrdlička (eds.), *Přednášky z 57. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova — Euroslavica, s. 9–19.
- MARVAN, Jiří (2015a): *Jazyk: Jeho český příběh: Prvních tisíc let 800–1800: Malý průvodce cestami české lingvoekologie*. Praha: Karolinum.
- MARVAN, Jiří (2015b): 400. výročí „Zákona na ochranu češtiny“ (1615) — jubileum spojující. In: Jiří Hasil — Milan Hrdlička (eds.), *Přednášky z 58. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Univerzita Karlova — Euroslavica, s. 9–20.
- NĚMEC, Igor (1975): K podílu Emauzského kláštera na rozvoji staré češtiny. In: Jan Petr — Sáva Šabouk (eds.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha: Universita Karlova, s. 165–168.
- PACNEROVÁ, Ludmila (1975): Česká hlaholská literatura v klášteře Na Slovanech. In: Jan Petr — Sáva Šabouk (eds.), *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha: Universita Karlova, s. 155–162.
- PEŘINA, Josef (2015–2016): Karel IV. a česká literatura. *Český jazyk a literatura*, 66(4), s. 157–163.
- PORÁK, Jaroslav (1981): Rozvoj vzdělanosti v nejstarším období a počátky spisovné češtiny. In: J. V. Černý (ed.), *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR: Mezinárodní vědecká konference pořádaná Univerzitou Karlovou v Praze k 600. výročí úmrtí Karla IV.*, 29. 11. – 1. 12. 1978: *Materiály ze sekce jazyka a literatury*. Praha: Univerzita Karlova, s. 8–20.

- Karlovou v Praze k 600. výročí úmrtí Karla IV., 29. 11. – 1. 12. 1978: Materiály ze sekce jazyka a literatury.* Praha: Univerzita Karlova, s. 73–84.
- SPĚVÁČEK, Jiří (1972): Doba Karla IV. (Nástin základních problémů a nástin jejich řešení). In: Jaromír Bělič (ed.), *Přednášky v XV. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1971.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 299–314.
- SPĚVÁČEK, Jiří (1973): Kultura doby Karlovy (Její předpoklady a základní složky). In: Jaroslav Porák (ed.), *Přednášky v XVI. a XVII. běhu Letní školy slovanských studií v r. 1972 a 1973.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, s. 146–163.
- SPĚVÁČEK, Jiří (1979): *Karel IV.: Život a dílo (1316–1378).* Praha: Svoboda.
- SPĚVÁČEK, Jiří (1982): *Král diplomat: (Jan Lucemburský 1296–1346).* Praha: Panorama.
- SPĚVÁČEK, Jiří (1994): *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346: K prvnímu vstupu českých zemí do svazku se západní Evropou.* Praha: Svoboda.
- VIDMANOVÁ, Anežka (1981): Latinské spisy Mistra Klareta. In: J. V. Černý (ed.), *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR: Mezinárodní vědecká konference pořádaná Univerzitou Karlovou v Praze k 600. výročí úmrtí Karla IV., 29. 11. – 1. 12. 1978: Materiály ze sekce jazyka a literatury.* Praha: Univerzita Karlova, s. 144–157.

Jiří Hasil | Ústav bohemistických studií FF UK
<jiri.hasil@ff.cuni.cz>

